ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

УДК 556.532

Валентина Децюра, Олександр Непша
(Мелітополь, Україна)

ОХОРОНА МАЛИХ РІЧОК УКРАЇНИ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ І ВИСНАЖЕННЯ ЇХ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

На Землі, як відомо, води багато, проте найбільше значення в житті та господарській діяльності людини мають прісні води, запаси яких далеко не безмежні. Нерівномірність розподілу запасів прісних вод на території та в часі, все більше їх використання і пов'язане з цим кількісне й якісне виснаження водних ресурсів України зумовили їх дефіцит у багатьох регіонах країни.

За останні десятиліття змінилося ставлення до води як до природного ресурсу. Попередня впевненість у необмеженості водних ресурсів змінилася занепокоєнням за них. Це зумовлено збільшенням використання води, виникненням дефіциту її навіть у добре забезпечених природними водами районах і різким погіршенням якості води. Крім того, водні об'єкти водночас є і колекторами для скидання стічних вод. Різке збільшення використання води різними галузями господарства триватиме і в майбутньому, тому питанням використання водних ресурсів, їх охорони і відтворення тепер приділяється багато уваги.

Ключові слова: *малі річки, природні і антропогенні процеси, прибережні захисні смуги, водні ресурси, охорона малих річок.*

On Earth, as we know, a lot of water, but most important in life and human activities have fresh water reserves are not limitless. The uneven distribution of freshwater reserves in the territory and in time, increasing their use and the associated quantitative and qualitative depletion of water resources of Ukraine led to their shortage in many regions of the country.

Over the past decade, the attitude to water as a natural resource. Previous conviction unboundedness water changed concern for them. This is due to increased use of water shortage emergence of even well-endowed natural water areas and a sharp deterioration in water quality. In addition, water bodies simultaneously the collectors for disposal of waste water. The sharp increase in the use of water different sectors of the economy will continue in the future because the use of water resources, their protection and restoration are now paid much attention.

Key words: *small rivers, natural and anthropogenic processes, coastal protection zones, water resources, protection of small rivers.*

На Україні налічується всього 63119 річок, із них: великих річок – 9, середніх – 81, а малих річок і водотоків – 63029. Загальна довжина річок України складає 206,4 тис. км, із них 112 тис. км припадає на 60 тис. дуже малих річок довжиною менше 10 км [3, с.49].

За площею водозбору малі річки України розподіляються таким чином: з площею водозбору 10 км^2 і менше – 10916 річок (17,3%); 50,1-100 км^2 – 10647 (16,9%); 101-200 км^2 – 10591 (16,8%). В цілому розподілення малих річок за площею водозбору відносно рівномірне, за винятком річок з площею 10,1-20 км^2 і 1000-2000 км^2 (рис. 1) [2].

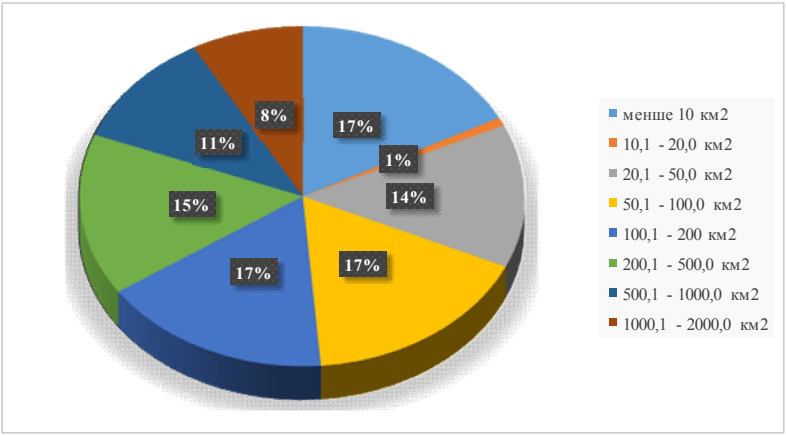

Рис. 1. Кількість малих річок України за площею водозбору (у %), складено автором за [2].

Відомо, що природні й антропогенні процеси, які відбуваються в басейнах річок, відбиваються на їх гідрологічному режимі, твердому і водному стоках, руслових процесах, ступені забруднення тощо. Проте на малих річках все це проявляється значно швидше і відчутніше, ніж на середніх, а тим паче – на великих. Зараз на малі річки припадає найбільше антропогенних навантажень, що є закономірним, економічно і соціально зумовленим історичним процесом. Проте на певному етапі розвитку ці навантаження необхідно регулювати, щоб уникнути негативних наслідків і зберегти малі річки від кількісного й якісного виснаження їх вод, замулення і зникнення [8; 9].

Нещодавно основним джерелом забруднення малих річок були сільськогосподарські та комунальні стічні води, які скидались в основному без очистки. Для зменшення забруднення річкових вод почали будувати відстійники і очисні споруди. Нині малі річки значно більше забруднюються водами, що стікають з басейнів і змивають у річки продукти ерозії, мінеральні добрива, отрутохімікати, біогенні та інші речовини.

Забруднюють воду і об’єкти сільського господарства, що розташовані здебільшого на берегах малих річок (тваринницькі ферми, комплекси, цукрові заводи, підприємства з переробки сільськогосподарської продукції).

Багато малих річок перебуває в занедбаному стані, а частина їх перетворена підприємствами у колектори стічних вод (річки Саксагань, Кринка, Бахмутка, Полтава) [10, с. 111].

Інтенсивне використання малих річок зумовлює необхідність проведення різних природоохоронних та водоохоронних заходів. Передбачаються такі заходи у схемах комплексного використання і охорони водних ресурсів, складених майже для всіх областей України, а також для басейнів Дніпра, Десни, Тетерева, Ірпеня, Росі, Ольшанки, Тиси, Західного Бугу, Синюхи, Сіверського Дінця, Стиру, Самари, Вовчої, Дністра, річок Криму та інших. На реалізацію цих заходів витрачено значні кошти, що дало змогу дещо поліпшити і раціоналізувати природокористування в басейнах малих річок та оптимізувати використання їх водних ресурсів. Проте передбачені заходи щодо впорядкування малих річок значною мірою не реалізовані з ряду причин, особливо економічних [8].

Для створення і підтримання сприятливого гідрологічного режиму, поліпшення санітарного стану річок, охорони їх від замулення і засмічення, руйнування навколоводних угрупувань рослин і тварин уздовж річок встановлюються, згідно водного законодавства, водоохоронні зони.

До водоохоронних зон належать*:* береги, заплави, надзаплавні тераси, частини схилів долини та прилеглої місцевості, а також балкова мережа вище витоку річки. Зовнішні межі таких зон визначаються за спеціально розробленими проектами. Водоохоронна зона є природоохоронною територією регульованої господарської діяльності. Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них встановлюються Кабінетом Міністрів України [1].

У межах водоохоронних зон по берегах річок виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги завширшки: для малих річок і ставків площею менше ніж 3 га – 25 м; для середніх річок, водосховищ на них і ставків площею понад 3 га – 50 м; для великих річок і водосховищ на них та озер – 100 м. При крутизні схилів понад три градуси мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється. У межах населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням місцевих умов [5; 6].

Прибережні захисні смуги також є територіями природоохоронного режиму з обмеженою господарською діяльністю, де забороняється: розорювання земель; зберігання та застосування пестицидів і добрив; організація літніх таборів для худоби; будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних і гідрометричних); миття й обслуговування транспортних засобів і техніки; влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництв, цвинтарів, скотомогильників, полів фільтрацій тощо.

Велике значення для підтримання водності малих річок, збереження їх чистоти має організація і проведення правильної грунтово-водоохоронної діяльності на водозборах. Вона передбачає: контурно-меліоративну організацію території, ґрунтозахисні зерно-трав’яні сівозміни, смугове розміщення культур чи буферні смуги з багаторічних трав на схилах, насадження стокорегулюючих лісових смуг, протиерозійні способи обробітку ґрунту, залісення непридатних для сільськогосподарського використання крутих схилів, залуговування, залісення чи влаштування протиерозійних гідротехнічних споруд у діючих ярах тощо.

Необхідно також формувати оптимальне співвідношення між різними видами угідь. Так, співвідношення площ розораних, лучних, лісових і водних угідь на водозборах має становити (%): у гірських районах Українських Карпат відповідно 8... 12; 20...30; 60...70 і 1...3; у Прикарпатті і Західному Лісостепу – 40...50; 25...30; 20…35 і 2...5; у Східному Лісостепу – 50...60; 20...25; 15...20 і 2...5 [7].

Для управління комплексним використанням і охороною малих річок необхідно мати всебічну інформацію про них. Для збору такої інформації проводиться паспортизація малих річок. Паспортизації підлягають насамперед річки завдовжки 10...200 км.

У водогосподарському паспорті вміщуються відомості про водні ресурси річки, їх сучасне використання, наявні споруди. Матеріал подається спочатку для основної річки від витоку до гирла, а потім для приток в міру їх впадання в основну річку. Зібрані та вміщені в паспорті дані дають змогу місцевим органам, проектним і науковим установам планувати водогосподарські заходи та намічати шляхи раціонального використання й охорони водних ресурсів малих річок.

Одним із основних заходів забезпечення природоохоронного водного режиму та поліпшення якості води в малих річках має бути регулювання хімічного складу стічних вод. Перед скиданням таких вод у річки їх хімічний склад слід доводити до нормативних значень.

При плануванні будь-яких природоохоронних і водоохоронних заходів для малих річок необхідно враховувати різні характеристики ландшафтів водозаборів, таких як лісистість, заболоченість, розораність та інших, від яких значною мірою залежить гідрологічний режим і якість води малих річок. Усякі зміни в ландшафті на водозаборах річок відразу відбиватимуться на формуванні стоку і гідрологічного режиму в цілому.

Для збереження малих річок і їх водоносності не слід змінювати рельєф у їх басейнах, поглиблювати та спрямляти русла, зменшувати лісистість та заболоченість (особливо у верхів'ях); не розорювати заплави і не вести на них будівництво; проводити роботи, які негативно впливають на формування стоку й якості води та гідрологічний режим малих річок у цілому; усі види робіт необхідно виконувати спочатку на водозборі, а потім – у руслах (розчистка, спрямлення, поглиблення і т. ін.). Сформований на відновленому басейні стік сам зможе відродити русло і заплаву.

Комплексне використання і охорона вод повинні не тільки не допускати кількісного й якісного виснаження водних ресурсів, але й забезпечувати їх відтворення. Мається на увазі не абсолютне збільшення кількості води, а збільшення об'єму і поліпшення якості водних ресурсів, доступних для використання, що є цілком реальною справою і вже досить широко практикується.

Під відтворенням водних ресурсів розуміють переведення важкодоступних і недоступних для використання водних ресурсів у доступні і найзручніші для використання. До відтворення належать: регулювання річкового стоку за допомогою водосховищ, міжбасейнове перекидання стоку каналами і водоводами, поліпшення якості води різними засобами, опріснення

солоних вод, збільшення одних джерел водних ресурсів за рахунок інших (наприклад, переведення поверхневого стоку в ресурси ґрунтової вологи, штучне живлення підземних вод річковими водопільними та паводковими водами, створення підземних водосховищ задля збільшення ресурсів підземних вод) та ін. [8].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 1995. – №24. – ст. 189.
2. Водний фонд України: Штучні водойми – водосховища і ставки: Довідник / [В.В. Гребінь, В.К. Хільчевський, В.А. Сташук, О.В. Чунарьов, О.Є. Ярошевич] / За ред. В.К. Хільчевського, В.В. Гребеня. – К.: «Інтерпрес», 2014. – 192 с.
3. Гребінь В.В., Хільчевський В.К. Ретроспективний аналіз досліджень річкової мережі України та застосування типології річок водної рамкової директиви ЄС на сучасному етапі // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2016. – Т.2(41). – С. 32 − 47.
4. Державне агентство водних ресурсів України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.scwm.gov.ua.
5. Зуб Л.М., Карпова Г.О. Малі річки України: характеристика, сучасний стан, шляхи збереження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http//www.uarivers.net/.
6. Клименко В.Г. Гідрологія України: Навчальний посібник для студентів-географів. – Харків:ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 124 с.
7. Левківський С.С., Падун М.М. Раціональне використання і охорона водних ресурсів [підр.] / С.С. Левківський, М.М. Падун. – К.: Либідь, 2006. – 280 с.
8. Наукові засади раціонального використання водних ресурсів України за басейновим принципом / [В.А. Сташук, В.Б. Мокін, В.В. Гребінь, О.В. Чунарьов] / За ред. В.А. Сташука. – Херсон: Грінь Д.С., 2014. – 320 с
9. Охорона та раціональне використання природних ресурсів і рекультивація земель: навч. посібник / П.П. Надточій, Т.М. Мислива, В.В. Морозов [та ін.] ; за заг. ред. П.П. Надточія, Т.М. Мисливої. – Житомир: ДАУ, 2007. – 420 с.
10. Смирнова В.Г. Трансформація річок та річкових русел (на прикладі річкових водних об'єктів Полтавської області) / В.Г. Смирнова // Гідрологія, гідрохімія і гідро екологія. – 2013. − Т 1(28). – С. 108 − 116.